

**ТВОРЧЕ ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ ВИДАТНОГО ПЕДАГОГА
А.С. МАКАРЕНКА В СУЧАСНИХ УМОВАХ
У РОБОТІ З ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ УЧНЯМИ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

У статті проаналізовано поняття “важковиховуваний учень”. Вивчено досвід роботи А.С. Макаренка з важкими учнями. Проаналізовано сучасні принципи корекційної діяльності порівняно з педагогічними ідеями видатного педагога.

Ключові слова: важковиховуваний учень, вікові особливості, принципи корекційної діяльності.

В умовах розбудови української держави сучасне вчительство, педагогічна громадськість ведуть пошуки найефективніших методів виховання нового покоління. Питання виховання завжди посідало провідне місце в педагогіці. Цілком природно, що вивчається досвід не лише сьогодення, а й минулого. Зокрема, давно не вщухають гарячі дискусії дослідників, учителів навколо спадщини А.С. Макаренка. Він зробив значний внесок у теорію й методику виховання та перевиховання дітей. Методи, які він розробив і випробував на практиці в роботі з важковиховуваними дітьми, не втратили своєї актуальності й на сьогодні.

Вивчення й узагальнення наукових джерел із проблеми виховання важковиховуваних дітей (В. Кащенко, І. Козубовська, Т. Колесіна, Н. Максимова В. Оржеховська, Б. Пашнев), а також праць, в яких узагальнено досвід педагогічної спадщини А.С. Макаренка в роботі з важкими дітьми (С. Бережна, К. Іващенко, О. Полякова), дало нам змогу виявити основні напрями вивчення педагогічної спадщини великого педагога. Найбільша увага дослідників 50–60-х рр. ХХ ст. зосереджувалася навколо досвіду А.С. Макаренка щодо виховання колективу учнів (Є. Балабанович, Л. Гриценко, Г. Жураковський, І. Стафеев), а від початку 70-х рр. ХХ ст. – на проблемах, пов’язаних із використанням і розвитком його педагогічних ідей за багатьма аспектами педагогічної діяльності: виховання цілісної особистості (М. Ніжинський); особливості роботи в дитячих зразкових виховних установах, індивідуальний підхід, трудове виховання (Л. Новикова); проблеми самоврядування, “педагогічна логіка” (Л. Гордін); всебічний і гармонійний розвиток особистості (Є. Монозон) [1–8; 12–14].¹

Зазначимо, що використані в роботі А.С. Макаренка принципи, форми та засоби, як засвідчує аналіз педагогічної практики сучасності, можна активно використовувати у професійній діяльності соціального педагога в роботі з важковиховуваними дітьми.

Мета статті – розглянути досвід роботи А.С. Макаренка з важкими дітьми та порівняти його принципи роботи із сучасними принципами роботи соціального педагога з цією категорією учнів молодшого шкільного віку.

Сутність і принципи теоретичних підходів А.С. Макаренка до виховання важких дітей розкривалися шляхом проектування позитивних, пробудження творчих якостей особистості, організацію поведінки, що відповідає нормам сус-

пільної моралі на засадах гуманного поєднання вимогливості до дитини з повагою і довірою до неї.

З'ясовано, що працюючи з важкими дітьми, А.С. Макаренко своїм головним завданням вважав “виправлення” душ вихованців, розглядаючи це як передумову підготовки їх до нормального життя у соціумі. В основу його концепції покладено принципи гуманізму, оптимізму, віри в людину, її можливості, поєднання вимогливості та поваги, “система перспективних ліній” (перехід від зовнішніх стимулів до внутрішньої активності особистості в процесі досягнення певних цілей вихователя), визначення спрямованості виховання, відмова від шаблонів, заперечення наявності одного всеохопного засобу виховання, відмова від догм, детермінація засобів виховання обставинами, особливостями індивіда і колективу, співвідношення мети та засобів виховання, визнання цілісності особистості, гнучкість, варіювання і розвиток виховної системи [8; 10].

Аналізуючи роботи видатного педагога щодо форм і засобів виховання важких дітей, встановлено, що основною формою в його педагогічній системі була трудова школа: самообслуговування; сільськогосподарська діяльність, орієнтована на оволодіння вміннями і навичками “доброго господаря”; виробнича праця на підприємствах.

Найголовнішою якістю особистості А.С. Макаренко вважав відчуття відповідальності. Тому всі науковці, що вивчали досвід А.С. Макаренка, визначають основний принцип його педагогічної системи – принцип виховання у колективі. А.С. Макаренко розглядав колектив як цілеспрямовану групу особистостей, об'єднаних суспільно значущими цілями, які перебувають у відносинах взаємної відповідальності. Основними умовами функціонування колективу були: рух як закон його життя, поєднання впливу педагога і колективу на особистість вихованця; встановлення відносин відповідальної залежності як підґрунтя згуртування колективу і важливого чинника його впливу на особистість, визначення суспільно значущої та захопливої для дітей перспективи, їх залучення до спільної діяльності з її реалізації, послідовне дотримання принципу самоврядування, змагальність у всіх справах [9].

Педагог зазначав, що спілкування учнів і педагогів повинно спиратися на дружні відносини, на повагу вчителя до особистості учня, віру в його можливість. Великого значення педагог надавав питанням фізичного й естетичного виховання дітей і молоді. Потужними засобами естетичного виховання його вихованців були хор, оркестр, кіно, театр, клубна робота, читання художньої літератури, заняття образотворчим мистецтвом. Естетичне виховання у виховній системі А.С. Макаренка сприяло інтелектуальному зростанню особистості, розвитку її емоційно-вольової сфери, реабілітації. Тому актуально й сьогодні залучати дітей до активної творчої діяльності, цікавої саме їм.

А.С. Макаренко вважав, що відмінними ознаками стилю здорових товариських відносин у дитячому колективі є оптимізм. Постійна бадьорість, жодних похмурих облич, постійна готовність до дії, веселий настрій, але не істеричність. Готовність до корисних дій, тому що тільки корисні дії є запорукою здоров'я, профілактикою психічних розладів, стресів [2].

Концепція А.С. Макаренка полягала в тому, що при перевихованні не можна разом із негативним руйнувати позитивне в особі вихованця. Тому при до-

статньому рівні загального розвитку доцільним є процес часткової зміни особистості важкого школяра – реконструкції, тобто перебудови його характеру [7].

Ще одна цікава особливість педагогічної майстерності А.С. Макаренка – використання методу покарання. У спогадах його вихованців ми знаходимо найнесподіваніші приклади таких покарань: вкрав – користуйся вкраденим у присутності всіх; не можеш відучитися говорити нецензурні слова – пішли в ліс, ось тобі галявина, лайся 6 год тощо [9].

Але найбільш вражає у педагогічних прийомах А.С. Макаренка те, що педагог не висував високих вимог своїм вихованцям, якщо вони не були готові до цього. Спочатку педагог привчав вихованців користуватися наданим житлом, потім їжею й одягом, а тільки потім – припинити палити і пити. Вимогу добре вчитись А.С. Макаренко висував лише тоді, коли вихованці були підготовлені до цього всім попереднім життям [1; 2].

Цікавим аспектом роботи з важкими дітьми було застосування емоційно-позитивного “вибуху”: А.С. Макаренко доручав колишньому злодію отримати велику суму грошей у банку, довіряв колишнім безпритульним під час чергування ухвалювати рішення, яким підкорявся навіть він. Таким чином перевиховувався весь спосіб життя. Нерідко в школі з підлітків, які псуєть електроприлади, створювалися бригади з ремонту побутової техніки при шкільних кабінетах, бюро раціоналізаторів і винахідників. І підлітки вже не руйнували, а створювали своїми руками потрібні школі речі [10].

Звернемося до сьогодення. Як засвідчує аналіз шкільної практики, проблема виховання важковиховуваних учнів молодших класів у сучасній школі – актуальна. В. Оржеховська стверджує, що останнім часом кількість відхилень у поведінці неповнолітніх зросла [12]. Це явище характеризується такими ознаками: 1) зростає чисельність дітей, у яких спостерігається порушення норм відхилень у поведінці; 2) відхилення в поведінці стають дедалі більш соціально небезпечними; 3) молодшають ці порушення. За даними її досліджень, 6–8% дітей, які стоять на обліку в міліції, – діти молодшого шкільного віку та навіть дошкільники. На думку Т. Колесіної, 3/4 всіх важких підлітків уже в першому класі виявляли нестійкість у поведінці, грубощі, жорстокість, конфліктували з педагогами, залишали уроки, багато з них у 1–2 класах опинялись у становищі “ізолюваних” і надавали перевагу позашкільній сфері відносин [13].

Зазначимо, що дослідники проблеми важких дітей досі не дійшли згоди в розумінні цього поняття. Педагогічний словник тлумачить “важковиховуваність” як “свідомий або несвідомий супротив дитини цілеспрямованому педагогічному впливу, викликаний найрізноманітнішими причинами, включаючи педагогічні прорахунки вихователів, батьків, дефекти психічного та соціального розвитку, особливості характеру, інші особистісні характеристики учнів, вихованців, що ускладнюють соціальну адаптацію, засвоєння навчальних предметів і соціальних ролей” [4; 11].

У літературі також існує декілька класифікацій важковиховуваних дітей і підлітків. Важковиховуваних дітей можна розрізняти і за рівнем соціальної дезадаптації, ступенем соціально-педагогічної занедбаності та здатності до правильної вибіркової поведінки (Л. Керімов); ступенем сформованості ідейно-моральних психологічних якостей (Є. Кравцова); віковими й індивідуальними особливостями важких підлітків, їх загальному рівню розвитку, ставленню до

праці, обізнаністю з правами й обов'язками тощо (Є. Погребняк); видами поведінки (І. Невський); стійкими відхиленнями від норми поведінки і навчальної діяльності (Г. Медведєв); статусом в учнівському колективі та сім'ї (Т. Писарева); на основі різних категорій акцентуацій характеру (О. Личко); домінуючих негативних потреб і відповідних їм проявів поведінки (Д. Фельдштейн); причин, що зумовлюють опір педагогічним впливам (Н. Максимова) та ін. [3; 4; 11; 13].

Отже, важковиховувані – це категорія дітей, у яких під впливом несприятливих соціальних, психолого-педагогічних та медико-біологічних чинників відбуваються порушення моральних норм поведінки, зниження або втрата відчуття відповідальності за власні вчинки [6].

До основних сучасних принципів роботи з важковиховуваними молодшими школярами зараховуємо принцип добровільної участі дитини (для цього віку необхідна також згода батьків) та корекційно-розвивальну роботу на результатах психодіагностики. Психодіагностика передуює соціально-педагогічному впливові, слугує засобом контролю за змінами, що відбуваються під впливом дій соціального педагога, є інструментом оцінювання ефективності його впливу. Це відмінні принципи порівняно з педагогічними ідеями А.С. Макаренка.

До принципів, які мають спільні риси з поглядами видатного педагога, зараховуємо принцип цілісності – змістове наповнення й організація корекційно-розвивальної роботи має забезпечувати цілісний вплив на особистість дитини; додаткова орієнтація на вікові норми та робота в зоні найближчого розвитку дитини [12; 14].

Система педагогічних впливів А.С. Макаренка була спроможна відновлювати у важких дітей і підлітків позитивні якості, які вони пережили до появи девіантної поведінки, формувала в них прагнення компенсувати певний недолік завдяки прояву зусиль у діяльності, котру вони любили і в якій могли швидко досягти успіху. Його виховна система базувалася, виявлялася й реалізовувалася в основних видах діяльності, що становили єдине ціле: навчання, громадська поведінка, праця, естетичний, творчий, спортивний відпочинок. Кожна з цих діяльностей була організована на вищому рівні, мала колективний характер і максимально сприяла розвитку особистості. Оскільки універсальною формою корекції в молодшому шкільному віці є гра, тому до корекційної, реабілітаційної програми необхідно включати комплекс корекційних ігор, вправи на спілкування, проблемні ситуації, ігри-жарти, включення в реальну творчу діяльність. Такий підхід сприяє самоствердженню, реконструкції повноцінних контактів дитини з однолітками, усвідомленню й гармонізації власного “Я”. Особливим успіхом у здійсненні корекційної роботи користуються ситуації “Намалюй у кольорах день” та “Зроби свято другу”. Перебудова життєвого досвіду індивіда відбувається шляхом осмислення вчинків, переключення на позитивні установки, позитивні емоції [2–4; 7].

Важливим принципом у роботі із важковиховуваними учнями і в часи А.С. Макаренка і сьогодні є врахування індивідуально-психологічних та особистісних відмінностей дитини. Відповідно до цього принципу при виборі цілей, завдань, способів і програм корекційної роботи мають бути враховані потреби й інтереси дитини, особливості пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, соціальних установок і навичок, міра стомлюваності; також необхідно брати до уваги особливості того соціального і культурного середовища, до якого нале-

жить учень. Реалізація цього принципу пов'язана з творчим процесом і передбачає високий рівень професіоналізму фахівця – соціального педагога [8; 14].

Якщо процес перевиховання буде мати певну логіку, послідовність і методику, то участь дитини в різних формах цієї роботи буде більш продуктивною та ефективною. Види діяльності під час перевиховання добираються так, що у поєднанні вони підтримують інтерес дитини, створюючи мотиваційний аспект корекції, та сприяють задіяню всієї гами психічних функцій. До таких видів діяльності зараховують навчальну, образотворчу діяльність, гру, конструювання і специфічну форму діяльності – спілкування. Як і в педагогічній спадщині А.С. Макаренка, діти не мають тинятися без діла, інакше вони почнуть займатися поганими справами і стають важковиховуваними. Діти мають бути включені в активну діяльність, і в них не залишиться часу на безглузді вчинки.

Корекція чи перевиховання не є лише виправленням недоліків у поведінці учня, це ще є орієнтацією на позитивне в його поведінці та характері.

Висновки. Таким чином, А.С. Макаренко зробив значний внесок у розвиток практики виховання важковиховуваних учнів. Він довів, що виховання плідне лише тоді, коли його поєднувати з розвитком творчої індивідуальності, стимулюючи водночас як моральні почуття, так і емоції.

Ідеї та концепції видатного педагога саме у сфері роботи з важкими учнями через роки створюють враження правильних і цікавих. Сьогодні використовуються ідеї А.С. Макаренка щодо гуманного поєднання вимогливості до дитини з повагою і довірою до неї, оптимізму, віри в людину тощо. Багато теоретичних праць присвячено цьому питанню, але практика роботи з такими дітьми вимагає творчого підходу в роботі соціального педагога.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми перевиховання важковиховуваних учнів молодшого шкільного віку. Подальшого вивчення і наукового обґрунтування вимагають питання розробки технології корекційної роботи з важковиховуваними молодшими школярами, практичної реалізації системи соціально-педагогічної підтримки і соціального супроводу таких учнів.

Список використаної літератури

1. Абашкіна Н.В. Чи актуальна сьогодні педагогіка А.С. Макаренка / Н.В. Абашкіна // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2003. – Вип. 1. – С. 217–224.
2. Бережна С.І. Роль педагогічної спадщини А.С. Макаренка у професійній підготовці соціальних педагогів / С.І. Бережна. – Суми : СДПУ, 2008. – С. 180–185.
3. Бойко В.В. Трудные характеры подростков: развитие, выявление, помощь : учебное пособие / В.В. Бойко. – СПб. : Союз, 2002. – 160 с.
4. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація : [методологічний посібник для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів] / за заг. ред. О.М. Полякової. – Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2007. – 344 с.
5. Воспитание трудного ребенка: Дети с девиантным поведением: [учеб.-метод. пособ.] / под ред. М.И. Рожкова. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 240 с.
6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
7. Гриценко Л.И. Концепция воспитания А.С. Макаренко в свете современных научных знаний / Л.И. Гриценко // Педагогика. – 2006. – № 2. – С. 89–96.
8. Іващенко К.В. Виховання “важких” дітей у педагогічних системах С.Т. Шацького та А.С. Макаренка : автореф. дис. на здобуття науков. ступеня канд. пед. наук / К.В. Іващенко. – Умань, 2012. – 28 с.

9. Макаренко А.С. Сегодня: новые материалы, исследования, опыт / А.С. Макаренко. – Н. Новгород, 1992. – 207 с.
10. Макаренко А.С. Опыт методики работы детской трудовой колонии: избранные произведения : в 3 т. / А.С. Макаренко ; [редкол.: Н.Д. Ярмаченко (пред.) и др.]. – К. : Рад. шк., 1984. – Т. 3. – 575 с.
11. Нагорнюк В.Г. Важкі діти: проблеми, питання, рішення / В.Г. Нагорнюк, Б.К. Пашнев. – Х. : НМПП, 2000. – 24 с.
12. Оржеховська В. Проблеми превентивного виховання неповнолітніх В. Оржеховська // Початкова школа. – 1998. – № 4. – С. 4–6.
13. Колесіна Т.Є. Рання профілактика відхилень у поведінці учнів / Т.Є. Колесіна // Проблеми спільної роботи комісії у справах неповнолітніх та органів освіти України: зб. наук.-метод. ст. – К. : Академпрес, 1994. – С. 81–85.
14. Ярмаченко М.Д. Макаренко Антон Семенович [Електронний ресурс] / М.Д. Ярмаченко // Енциклопедія освіти. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 471–472. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

Стаття надійшла до редакції 08.02.2013.

Гнедая Т.Б. Творческое использование идей известного педагога А.С. Макаренко в современных условиях в работе с трудновоспитываемыми учениками младшего школьного возраста

В статье проанализировано понятие “трудновоспитуемый ученик”. Изучен опыт работы А.С. Макаренко с трудными учениками. Проведен анализ современных принципов коррекционной деятельности в сравнении с педагогическими идеями выдающегося педагога.

Ключевые слова: *трудновоспитуемый учащийся, возрастные особенности, принципы коррекционной деятельности.*

Hnida T.B. The creative use of ideas known teacher A.S. Makarenko in the current conditions in the work with trudnovospityvaemymi pupils of primary school age

A concept “Difficult student” is analysed in the article. Experience A.S. Makarenko is studied with difficult students. The analysis of modern principles of correction activity is conducted by comparison to the pedagogical ideas of prominent teacher.

Key words: *difficult studying, age-dependent features, correction activity.*